

и партијским организацијама како у срезу, тако и граду Земуну.

Изложена организациона структура није условила прекидање веза између партијских организација Београда и Земуна. Напротив, оне су се користиле свим могућностима за сарадњу и заједничке акције.

ЈАЧАЊЕ ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Пошто су добиле јасне политичке и организационе задатке, београдска и земунска партијска организација у другој половини априла и у току маја месеца организационо су јачале и учврстиле се. За време бомбардовања многи чланови Партије су напустили град, а неки су се и вратили сасвим у своја родна места. Известан број чланова Партије пао је у заробљеништво. Ваљало је поново оставити покидане везе између организација и руководства и попунити упражњена места у секретаријатима и комитетима и организације у потпуности оспособити за тешке борбе против окупатора. Током маја месеца одржане су рејонске партијске конференције и на њима изабрани рејонски партијски комитети у седам београдских рејона (без Земуна).

Први рејон обухватао је територију Сењака, Топчидера, Бановог Брда, Раковице, Чукарице и Макиша.

Други рејон сачињавала је територија од Железничке станице, ограничена Немањиним улицом преко Славије, затим данашњим Булеваром ЈНА, улицама Јове Илића и Војводе Путника према Сави.

Трећи рејон обухватао је углавном центар града у кругу „двојке“.

Четврти рејон био је на Дорћолу, од Душанове, преко данашње Улице 27. марта, до Гробљанске, све према Дунаву, осим Карабурме и Хаџи-Поповца.

Пети рејон обухватао је Карабурму и Хаџи Поповац.

Шести рејон захватао је територију ограничену левом страном данашњег Булевара револуције, од Гробљанске према Цветковој механи.

ничких штрајкова и демонстрација, због чега је и ту био хапшен. Од 1939. био је инструктор МК КПЈ за Београд и члан синдикалне комисије ПК КПЈ за Србију. По окупирању земље пребачен је на рад у Земун. Као прекаљеном комунистичком борцу, Партија му је давала често врло поверљиве задатке. Учествовао је у акцији спасавања Александра Ранковића. После августовске провале 1941. године у Земуну, прешао је у Србију и ту се борио у партизанским одредима све до 1942, када је у борби погинуо. — *Шоти Пал*, данас савезни посланик и члан ЦК КПЈ. — *Фрида Филиповић*, данас књижевница.

Седми рејон био је ограничен Београдском (лева страна), Булеваром Револуције, затим Булеваром ЈНА, улицом Јове Илића и Војводе Степе, тј. обухватао је Чубуру, Душановац, Лекино Брдо и добар део Вождовца.

Захваљујући повезаности партијских организација са добрим делом грађана, у току маја и почетком јуна за чланове КПЈ било је примљено преко 200 нових радника, студената и ђака. Редове Партије нарочито су попуњавали чланови СКОЈ-а. Тако је до 22. јуна само у Београду (без Земунa) било већ око 600 чланова КПЈ.

У Београду је активно радило више врста партијских организација: у предузећима и установама, у неким удружењима и организацијама и према територији становања. Нарочито су биле јаке радничке партијске ћелије у предузећима, као у Раковици, у Заводу за израду новчаница, у Ложионици, у предузећу Београдска текстилна АД, у штофари Владе Илића, у „Моравији“, у „Елки“, у Војној одећи, у „Бостону“, у „Микрону“, у „Нестору“, у „Рогожарском“, у Бродоградилшту, у Маркарници, у Ортопедском заводу, у фабрици „Милан Вапа“, у Електричној централи, у Дирекцији трамваја, затим партијске ћелије грађевинара, обућара, дрводељаца, графичара и других струка. Поред територијалних организација постојале су јаке партијске ћелије у СБОТИЧУ, две у кругу клиничких болница, две организације поштарa, организације у Хипотекарној, Аграрној и Народној банци, организација чиновника пореских и катастарских управа, организација у Управи водовода и др.

Реогранизацијом ћелија, у Земуну су, у другој половини маја, образоване четири ћелије: ћелије металаца, текстолаца, дрводељаца и ћелија у фабрици чоколаде. Током 1941. године у Земуну је водило борбу преко 60 чланова КПЈ.

АКТИВНОСТ СКОЈ-А

Уз помоћ Партије у ово време велику активност развио је такође СКОЈ. Рејонски комитети КПЈ помагали су партијским и скојевским организацијама у предузећима у окупљању радничке омладине. У предузећима и по квартавима и рејонима били су формирано многобројни активи СКОЈ-а, састављени од радничких омладинаца. На другој страни, Месни комитет СКОЈ-а имао је Комисију за рад са средњошколском омладином. Ова Комисија непосредно је руководила активима СКОЈ-а у појединим средњим школама. Како Универзитет није радио, у Београду се налазио само мали број студената — Београђана. Стога је Месни комитет СКОЈ-а образовао актив за рад са студентима.

Линију рада СКОЈ-а у новим условима у Београду, као и у читавој Србији, одредио је Покрајински комитет СКОЈ-а за Србију на свом састанку у првој половини месеца маја, одржаном у једном стану на Котеж-Неимару. Овом састанку ПК СКОЈ-а присуствовали су, између осталих, Александар Ранковић и Иво Јлола Рибар. Том приликом било је закључено да се изврши преоријентација рада СКОЈ-а у вези с новонасталим условима. Расправљано је о новим формама окупљања омладине у условима окупације и о потреби и начину стварања једног широког патриотског фронта омладине за борбу против окупатора. Било је закључено да је потребно организовати прикупљање оружја, стварати илегалне десетине и чете омладинаца који ће бити спремни да пођу у борбу против окупатора. Донета је, такође, одлука да СКОЈ организује обуку омладине у руковању оружјем, обуку за прву санитарску помоћ, као и да покрене прикупљање санитарског материјала.

У том смислу организације СКОЈ-а у Београду у току маја и јуна начиниле су значајне кораке. Организација СКОЈ-а међу студентима створила је подактиве на појединим факултетима: на Медицинском, Техничком, Филозофском, Агрономском, Правном и на Вишој комерцијалној школи. Ови подактиви СКОЈ-а имали су задатак да се повежу са свим студентима који су се налазили у Београду, да им објасне политичку ситуацију, да остваре широку сарадњу између омладине и родитеља, како би и родитељи на извештан начин узели учешћа у ослободилачком покрету; да сакупљају прилоге за СКОЈ и Народноослободилачки фонд и санитарски материјал. Такође су поново образовани активи СКОЈ-а у свим београдским средњим школама и они су вршили знатан утицај на омладинце виших разреда.

Крајем маја и почетком јуна у граду је радило око 1.500 скојеваца. У новим условима окупирани земље они су код омладине подизали веру у бољу будућност и у потребу борбе за ослобођење. Истовремено, они су се са одушевљењем почели припремати за одсудну борбу против окупатора: прикупљали су оружје, санитарски материјал, новац, штампарски материјал и друге потребе, стварали су тајне ударне групе и десетине, тајно се учили руковању оружјем, итд.

Међу првим мерама у окупираном Београду Немци су предузели врбовање радне снаге за Немачку. По зидовима су лепили плакате с примамљивим обећањима, а преко штампе су стално упућивали позиве младим људима да одлазе на рад у Немачку. Било је јасно да Немци трпе озбиљан недостатак радне снаге.

С тим у вези, у мају 1941. године изишао је илегални проглас с потписом „Напредна омладина Београда“, који позива омладину да се не одазива позивима на рад у Немачку. Овај проглас издао је СКОЈ по директиви партијске организације. У прогласу се, између осталог, каже:

„Омладино Београда,

Они који су 6. априла безобзирно рушили Београд и злочиначки сејали смрт и пустош по његовим улицама, они исти који су те својим борбама истерали из фабрике, радионица, канцеларија и школа, они данас — пошто су уништили толике тековине људскога рада и тебе оставили без посла •— хоће под паролом „Ред и рад“ да те присиле на ропску службу за рачун окупатора твоје земље. Они хоће да те одвуку из твога порушеног града, да те одвоје од твога поробљеног народа и одведу некуд у Немачку. И овога пута, издајници народа, плаћени слуге немачких окупатора, њихови срамни помагачи.

Примамљивим обећањима служе се немачки оккупатори. Али, омладино, не веруј онима који су те поробили. Јер они су и напали на нашу независност ради тога да би се користили како богатствима и путевима наше земље, тако и радом нас које они сматрају нижом расом, а данас својим робовима.“

У прогласу Се даље истиче да домаћа реакција помаже планове немачких окупатора. Министарство просвете било је издало распис о образовању радних чета за средњошколску омладину. По узору на немачке фашисте, сарадници окупатора из Министарства хтели су помоћу радних логора да васпитавају омладину у духу ропства и послушности окупатору. У самом поменутом распису говорило се да средњошколац не треба „да се заноси теоретским утопијама“ и „да бољитак народа мора доћи једино револуционарним насиљима и рушењем онога што већ постоји“.

Проглас је позивао на јединствену борбу за истинско побољшање положаја омладине и за најоштрији отпор против радних логора и одвођења радника у Немачку. Акција напредне омладине Београда против одласка на рад у Немачку имала је резултата: из Београда је у Немачку отишла веома мали број радника.

Широку активност развила је и организација СКОЈ-а у Земуну. Маја 1941. дотадашњи Градски комитет СКОЈ-а постао је уједно и Срески комитет. СКОЈ је у Земуну у то време имао око 100 чланова, организованих у бројним, нарочито струковним активима.

ТЕХНИКА

Београдска партијска и скојевска организација посебну пажњу поклониле су организовању технике за умножавање штампаног материјала. Ту је био обезбеђен несметани рад техникама ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију. Непосредно после окупирања Београда била је склоњена штампарија ПК, која се налазила негде код Цветкове механе. Машине су пренете и закопане у вешерници мале куће у Шуматовачкој улици број 30. Касније је илегална штампарија ПК поново пресељена и још пре почетка оружаног сукоба са окупатором почела је да ради у Шумадијској улици број 187.

У мају—јуну 1941. ЦК КПЈ наставио је грађење посебне зграде за смештај илегалне штампарије ЦК у улици Бањички венац број 12. Осим тога, Месни комитет КПЈ за Београд организовао је своју технику за умножавање материјала у Кашиковићевој улици број 9. Поједини рејонски партијски комитети такође су имали своје технике за умножавање партијског материјала. Исто тако, и ПК СКОЈ-а за Србију организовао је своју технику у Куршумлијској улици број 12.

У поменутих штампаријама и техникама до 22. јуна штампано је и умножено неколико партијских и скојевских прогласа, као: Првомајски проглас ЦК КПЈ, Проглас ЦК КПЈ немачким војницима и официрима (на немачком језику), Проглас ПК КПЈ за Србију и Проглас напредне омладине Београда. Захваљујући доброј организацији растурања, сви ови прогласи подељени су у свим деловима града.

Почетком јуна у Београду се појављују први примерци илегалне штампе Народноослободилачког покрета. Био је покренут и два пута недељно штампан на гештетнеру тзв. НЕДЕЉНИ ПРЕГЛЕД ДОГАЂАЈА У СВЕТУ. Овај преглед уређивали су Иво Лола Рибар и Владимир Дедијер. Почетком јуна вршене су већ припреме за поновно покретање „Борбе“, органа Комунистичке партије Југославије. Тада је била формирана редакција у саставу: Тито, Лола Рибар, Милован Ђилас, Родољуб Чолаковић и Сретен Жујовић. За први број „Борбе“ већ су били пристигли и неки рукописи.

С обзиром да је за успешан илегалан рад од необичне важности било благовремено преношење партијских директива и материјала, а како се у Београду налазило централно и покрајинско партијско руководство, посебна пажња поклоњена је организацији курирске службе. У Београду је био изграђен читав систем пунктова за пријем курира из унутрашњости Србије и из читаве Југославије, а сем тога, посебна курирска мрежа преносила је партијски материјал у самом Београду, повезујући поједина партијска руководства и партијске ћелије. На тај начин остваривана је веза

између чланова ЦК и Покрајинског комитета, као и између Покрајинског и Месног комитета, Месног комитета и рејонских комитета и партијских ћелија.

За курирску службу најчешће су биле ангажоване другарице, комунисти и скојевке. Покрајински комитет за Србију имао је читаву екипу курира који су одлазили у округе до окружних комитета, преносили писма ПК и отуда доносили извештаје. Политбиро ЦК КПЈ имао је своју специјалну групу курира (Зина Бјелић, Милева Планојевић и Даворјанка Пауновић). Овај начин одржавања веза између појединих организација и одговорних руководиоца одиграо је у 1941. години у Београду и читавој земљи изванредно важну улогу.

Посебно је био организован начин преношења партијских прогласа и другог материјала. Један члан Месног комитета био је обично задужен за технику, а такви „техничери“ постојали су и у рејонским партијским и скојевским комитетима, који су, опет, дотурали партијски материјал одговорним појединцима из партијских ћелија и скојевских актива. Овакав начин преношења материјала обезбеђивао је врло брзо и конспиративно растурање разних прогласа и другог штампаног материјала.

ПРИПРЕМАЊЕ ЗА БОРБУ

Задатак партијских ћелија у мају месецу био је да обављају политички рад у средини у којој делују, да објашњавају узроке брзог слома Краљевине Југославије у априлу месецу, да отварају перспективу борбе против окупатора, да прикупљају средства за народну помоћ, да прикупљају санитарски материјал, оружје, да придобијају нове симпатизере за Комунистичку партију. Партијске ћелије интензивно су, такође, проучавале илегални партијски материјал, нарочито закључке са Мајског саветовања ЦК КПЈ у Загребу.

Поједине партијске ћелије су већ у то време почеле да врше акције противу окупатора. Тако је једна група металца на челу са Радомиром Марковићем Гембешом⁵⁾ била ангажована да из разрушене зграде Управе града узме и пренесе заплећену литературу и да је растури. У руке мно-

⁵⁾ *Радомир Марковић Гембеш* (Београд, 1923—1941), металски радник, спада, свакако, међу најборбеније раднике-омладинце у Београду. Његове акције биће поменуте више пута у овој књизи јер је био један од најактивнијих организатора и учесника борбених омладинских група. Средином лета 1941. случајно је ухапшен приликом једне рације у центру града. Међутим, успело му је да побегне при спровођењу из једног затвора у други. Живећи у најдубљој илегал-

гих комуниста и симпатизера, као и скојеваца, првих дана окупације дошле су књиге које је полиција раније била запленила, као: „Како се калио челик“, „Цена крви“, „Чоколада“, „Узорана ледина“, „Мати“ итд.

Једна група комуниста-студената, међу њима Бора Ромић и Јанко Поповић, организовала је изношење инвентара из Опште студентске мензе у улици Мајке Јевросиме. Ови студенти узели су од тадашњег ректора Универзитета Мицића потврду да могу изнети ствари из мензе. Они су у једној каси нашли већи број фотографија студената комуниста, који су се ту пре рата хранили, те су склонили те фотографије од полиције, изнели су сав намештај из мензе и све што су у просторијама нашли, а већи део ствари продали су у корист одбора Народне помоћи.

Исто тако, средином маја извршене су и прве саботаже против окупатора. Командант Србије, немачки генерал Ферстер, већ 16. маја издао је наређење да због саботаже на војним телефонским кабловима Срби Београда и Земуна морају 14 дана, под присмотром полиције, чувати ове каблове, а у случају понављања саботаже, окупатор је претио да ће применити још теже мере.

Поједине партијске ћелије и њихови чланови растурали су летке по кућама и становима немачких војника. Почетком јуна ЦК КПЈ издао је Проглас немачким војницима на немачком језику. Био је то позив немачким војницима да не иду у борбу против Совјетског Савеза. Чланови партијске ћелије у Раковици, на пример, неприметно су убацивали овај Проглас у станове у којима су били смештени немачки војници.

Осим тога, поједине партијске ћелите исписивале су пароле по плотовима и по неким кућама, као: „Доле немачки фашисти!“, „Живео Совјетски Савез!“, „Доле окупатор!“ и друге. Комунист Илија Прица исписао је масном бојом једну такву паролу преко целог надвожњака у Раковици. Сем тога, комунисти и скојевци, као и други родољуби, цепали су разне немачке наредбе и плакате који су се у то време појављивали на свим странама у граду.

Поједине партијске ћелије, као и пре рата, организовале су илегалне активе за рад међу женама. Тако је био организован илегални рад са женама, бившим активним члановима СБОТИЧ-а. Свака од чланица овога актива имала је једну групу жена са којима је одржавала састанке, а неке су држале на вези и више жена. На овим састанцима гово-

ности, поново је учествовао у неколико крупних акција, а почетком августа, непосредно после атентата на агента Вујковића, прешао је из Београда у Посавски одред. Преживели саборци Марковића причају о њему као о неустрашивом партизану. Погинуо је у великој борби на Кадињачи 28. новембра 1941. вршећи дужност политичког делегата вода.

рило се о политичкој ситуацији, преношене су партијске директиве, делио се пропагандни материјал, подношен је извештај о раду чланова актива у току недеље. Састанци су били илегални и одржавани су једанпут недељно.

Од посебног значаја био је рад партијских организација „по војној линији“. Наиме, још на Мајском саветовању у Загребу било је закључено да се при свим партијским рукаводствима у земљи створе војни комитети који ће приступити илегалном припремању организације за оружану борбу против окупатора. Ови комитети имали су задатак да на терену нађу поверенике који ће организовати прикупљање и склањање оружја, стварати ударне групе и десетине које би се обучиле у руковању оружјем и биле спремне да у сваком тренутку пођу у оружану борбу против окупатора. Требало је такође организовати санитарске течајеве за пружање прве помоћи, прикупљање санитарског материјала и друго. Војни комитети посебно су се бавили организацијом рада „по војној линији“, али је цела организација Комунистичке партије и СКОЈ-а обављала поменуте послове.

Почетком маја био је у Београду образован Војни комитет при Покрајинском комитету КПЈ за Србију, у који су ушли: Спасенија Бабовић, Сретен Жујовић, Бранко Крсмановић и Филип Кљајић.⁶⁾ У ствари, некадашња Војна комисија при Покрајинском комитету КПЈ за Србију (њен

⁶⁾ Среген Жујовић, данас пензионер. — Филип Кљајић Фића (1913—1943), обућарски радник, рођен је у селу Тремушњаку код Петриње. Још као дечак дошао је на занат у Београд, где се истицао у раду синдиката и у радничким штрајковима. Више пута је хапшен, али никада и никаквим средствима полиција га није могла присилити да открије тајне своје организације. Био је члан ОК КПЈ за београдски округ, затим секретар ОК КПЈ у Ваљеву све до окупације, када постаје члан Војног комитета, а касније и члан Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда за Србију. Од формирања Прве пролетерске бригаде постао је њен политички комесар, а новембра 1942. постављен је за политичког комесара Прве пролетерске дивизије. Учествовао је у многобројним борбама и истицао се храброшћу, а уједно је био изванредан војни и политички руководац. Погинуо је обилазећи положаје својих јединица 5. јула 1943. у Зворнику. — Бранко Крсмановић (1915—1941), студент, рођен је у Доњој Мутници код Параћина. Као млад комунист-студент, 1936. године у Прагу је радио на организовању пребацивања наших студената у Шпанију. Отишао је и сам у Шпанију почетком 1937. године и борио се на разним фронтovima. Тамо је завршио официрску школу и постао капетан Шпанске републиканске војске. На бојишту је био рањен и пребачен у Француску на лечење. Извесно време је провео у концентрационом логору у Гирсу. У домовину се вратио почетком 1941, али је одмах био затворен и у Главњачи је провео готово све време до окупације. Ослобођен је уочи 27. марта 1941. Одмах по окупирању земље поверен му је рад на организовању оружане борбе против окупатора. Био је члан Главног штаба за Србију и неуморно је радио на организовању првих партизанских јединица на Космају, у Шумадији и Поморављу. Погинуо је августа 1941, на Космају, вршећи своју дужност.

члан био је још и Бајо Секулић) сада је постала Војни комитет чији је задатак био да организује непосредне војне припреме за оружани устанак у Србији.

Овај Војни комитет одржавао је везе са одговарајућим војним комитетима у окрузима. У Месном комитету КПЈ за Београд један његов члан је био одговоран за војна питања; према недовољно провереним подацима, тај посао обављао је Ђуро Стругар. Постоје, међутим, бројни подаци о томе да су партијске ћелије и скојевски активни у Београду већ крајем маја, и нарочито у јуну месецу организовали разне ударне групе, састављене како од комуниста тако и од симпатизера. Ове групе су се припремале да у потребном тренутку могу ступити у оружану акцију против окупатора. Преко СКОЈ-а се такође радило на образовању војних десетина и ударних група и, према постојећим подацима, овакве десетине и ударне групе биле су створене у свим београдским рејонима. У партијским рукама Београда говорило се чак и о томе да се у Београду формирају партизанске јединице (чете и батаљони) које би оперисале у самом граду. Осим тога, београдски активисти народноослободилачког покрета прикупљали су оружје и успели су да склоне извесну количину револвера, бомби и муниције. Ово оружје било је скривено у посебним тајним склоништима, одакле се касније употребљавало за поједине оружане акције у граду.

Читав овај рад „по војној линији“ био је узео у Београду врло широке размере. Има података о томе да су припадници појединих илегалних десетина и ударних група, претежно омладинци, одлазили на вашарска стрелишта и пуцали из ваздушних пушака како би стекли искуство и вештину у руковању оружјем. Поједине десетине и ударне групе вршиле су чак своје пробне смотре. Изненада би био заказан састанак десетине или групе на који су сви њихови припадници морали доћи. Тако је, на пример, војна група у центру једном приликом имала зборно место у малом парку на Теразијској тераси, одакле је организовано кренула до Саборне цркве, затим до Иванбегове улице и онда се растурила код Народне банке. Друге групе и десетине вршиле су пробне смотре на други начин. Командир би стајао на одређеном месту и сви припадници десетине морали су да прођу поред њега у одређеним временским размацима, како не би пали околини у очи.

Од ових десетина и група, касније, крајем јула створене су биле праве чете, чија су језгра биле партијске ћелије. А у појединим рејонима образовани су и штабови. Неке од ових чета готово у потпуности су отишле у партизанске одреде који су водили борбу у непосредној околини Београда.

У вези са поменутиим припремама, партијско и скојевско чланство, као и све припаднике народноослободилачког покрета, било је захватило снажно расположење за оружану борбу против окупатора. Тако је било јако стремљење да се започне борба и таква вера у победу да су се, на пример, на састанцима појединих комитета, још пре немачког напада на Совјетски Савез, почели разрађивати задаци у оквиру оружаног устанка који је имао да наступи. У Рејонском комитету на Дорћолу, на пример, већ тада су били одређени чак и главни пунктови на које је, кад борба почне, имао да буде извршен напад: Трећи квартал, Електрична централа итд. Било је ту такође предвиђено колико ће где имати да буде снага за замишљене барикаде.

Нарочито је у Београду широког маха било узело одржавање илегалних састанака — санитетских течајева за омладинке и жене, које су се оспособљавале за болничарке, како би будућим рањеним борцима могле пружити потребну помоћ и негу. Овакви течајеви одржавани су на више места у Београду, а на великом броју тих течајева, предавања и вежбе су држали лекари, припадници народноослободилачког покрета. Скојевска организација такође је организовала већи број санитетских течајева, нарочито за средњошколке. Уједно се на овој врсти течајева говорило и о политичким питањима, па су ту проучавани партијско-политички материјали у вези са ситуацијом и новим условима у којима се нашала наша земља.

ПОЛИТИЧКА АКЦИЈА КОМУНИСТА

Активност партијске и скојевске организације у припремама за ослободилачку борбу наилазила је на симпатије у широком круговима грађана. Београђани су се постепено ослобађали првог удара добијеног у априлском рату и почели веровати да је потребно и могућно повести борбу против окупатора.

Мржња великог дела градског становништва према окупатору и његовим домаћим слугама повећавала се нарочито због понашања немачких и домаћих војних и управних власти. Разним својим насиљима окупатор је посредно или непосредно погађао поједине грађане. За потребе немачке војске, на пример, реквириране су многе јавне установе, а и извештан број бољих приватних зграда и станова. Већина београдских школа и факултета претворена је у касарне. Једна немачка војна јединица била се чак уселила у зграду Патријаршије, на њеним прозорима често се могло видети како се суши војнички веш.

Нагло је погоршано снабдевање града основним животним намирницама, обућом и одећом.

У мају месецу почеле су у Београд пристизати избеглице из Бачке, из Срема, Босне и из целе тзв. „Независне Државе Хрватске“, где је становништво било тешко прогањано од стране мађарских фашиста и усташа. До краја месеца маја, према званичним подацима Министарства унутрашњих послова, у Београд је већ било пребегло око пет хиљада лица, која су већином била смештена у напуштеним зградама. Избеглице су доносиле вести о зверствима усташа и мађарских фашиста према југословенском становништву, што је у великој мери појачавало мржњу према немачким фашистичким окупаторима, у којима се оправдано видео главни кривац за настало стање.

Комунисти и скојевци упорно су тумачили грађанима узроке капитулације и потребу борбе против окупатора. Они су у том смислу развијали широку агитацшу. Чланови Партије говорили су на многобројним састанцима разне врсте, али се о томе причало и међу грађанима на улицама. Понекад су комунисти и скојевци улазили у редове грађана пред пекарама, месарама и другим продавницама и сваким се погодним тренутком користили за разговоре о политичкој ситуацији, настојећи да отворено или посредно популаришу ставове Партије.

Старе политичке странке и грађанске политичке организације са уласком Немаца у град углавном су се распале и политички престале организовано да делују. И онај део њихових руководства који није са симпатијама гледао на окупаторе, пасивно се односио према свим мерама окупационих и квислиншких власти. У настојању да мобилише за отпор окупатору све патриотске елементе и да образује јединствени народноослободилачки фронт за борбу против окупатора, КПЈ је, преко својих представника, покушавала да дође у контакт с родољубивим представницима старих грађанских политичких странака и организација, како би се с њима споразумела о потреби заједничких припрема за вођење ослободилачке борбе. При томе су ослободилачки напори КПЈ уживали подршку и симпатије великог броја ранијих присталица грађанских политичких странака, нарочито оних који су се још уочи рата осведочили у исправност антифашистичке и демократске политике КПЈ и акција које је она водила.

У мају и јуну 1941. Тито је имао неколико састанака с др Иваном Рибаром, представником левог крила Демократске странке, и са њим је успео да се договори о потреби заједничке борбе на основу јединствених народноослободилачких ставова. Тих дана Тито се састао и с Драгољубом Јовановићем, генералним секретаром Народне сељачке

странке, али овај није прихватио неку чвршћу сарадњу са Комунистичком партијом Југославије у борби против окупатора. Међутим, у руководству те странке било је људи који су желели сарадњу с комунистима на платформи борбе за национално ослобођење. Међу њима нарочито се истицао Душан Богдановић.⁷⁾ Покрајински комитет КПЈ за Србију такође је ступао у контакт с другим политичким групама, али њихови вођи су се у то време већином држали резервисано према ослободилачкој акцији комуниста.

Највећи део руководиоца старих грађанских политичких странака непосредно после окупације живео је у страху. Велики број њих све своје наде везивао је у будућности за победу Енглеске и није пристајао на сарадњу с Комунистичком партијом Југославије. Отуда се у прогласу Покрајинског комитета КПЈ за Србију из прве половине јуна може прочитати да се разни реакционарни елементи окупљају тврдећи да иза њих стоји Енглеска, па их проглас назива „агентима Лондона“. Према овом прогласу, то су били: „разне капиталистичке клике, четници и полицајци, неки бедни официри и др.“ Овај проглас подвлачи да се ти реакционарни елементи „прикупљају да спрече раднике и сељацима да, кад за то кунце час, оснују своју радничко-сељачку совјетску власт, наслањајући се на велики и братски Со-вјетски Савез“.

Оваква оцена може се објаснити тиме што ти буржоаски елементи, мада у то време антиокупаторски расположени, нису прихватили никакву сарадњу с Комунистичком пар-

⁷⁾ Душан Богдановић (1885—1944), публицист, рођен у селу Врепцу код Госпића у Лици. По завршеној гимназији одлази у Загреб, где се уписује на Филозофски факултет, на катедру за чисту филозофију. Из Загреба прелази у Немачку, наставља и завршава студије у Лајпцигу. Године 1914, непосредно пре објаве рата, одлази из Немачке за Русију, а одатле убрзо у Србију, где се пријављује у добровољачке одреде. Касније је у Америци водио пропаганду у корист Србије, прикупљајући југословенске исељенике који су били расположени да се боре као добровољци. После Првог светског рата био је републиканац, затим је прешао у Земљорадничку странку, од које се отцепио заједно с Драгољубом Јовановићем и постао члан Главног одбора Народне сељачке странке. Преко Богдановића КПЈ је одржавала контакте са овом странком уочи рата, а после капитулације Богдановић је служио као веза између КПЈ и припадника Народне сељачке странке. Био је активан поборник народноослободилачког покрета и борбе против окупатора. Његов рад откривен је у јесен 1943; ухапшен је и, после краћег времена проведеног у затвору, упућен у логор, одакле је изведен на стрељање 1944. — Драгољуб Јовановић био је вођ Народне сељачке странке. За време НО борбе, и поред свих настојања КПЈ, није желео сарадњу с њом, а 1945. приступио је Народном фронту. Међутим, услед веза које је одржавао с В. Мачеком и неким другим емигрантским круговима ради промене режима у Југославији, осуђен је од народног суда на вишегодишњу робију.

тијом Југославије, па ни сарадњу ради ослободилачке борбе против окупатора.

У Београду се налазио и изванредан број официра старе југословенске војске који на неки начин није допао заробљеништва. Неки од њих су се крили од окупаторских власти. Међу њима тада се у граду налазило више од 30 генерала југословенске војске. Међутим, огромна већина тих официра и генерала који су се некад у старој држави прсили својим родољубљем, сада су углавном пасивно посматрали шта се догађа, а када би им комунисти пришли и позивали их у борбу за ослобођење земље, у борбу против окупатора, они су најчешће само са страховитим поштовањем говорили о снази немачке ратне машине. Један мањи број ових официра већ у то време почео је да се повезује с четничким центром који је на Равној гори половином месеца маја био створио пуковник старе југословенске војске Дража Михаиловић. Тај пуковник почео је стварати своју организацију, ослањајући се, највећим делом, на стари официрски, подофицирски и жандармеријски кадар. Очекујући да ће у тој организацији моћи да обезбеде своју каријеру и будућност, с обзиром да се Дража Михаиловић представљао као опуномоћеник врховног команданта старе војске, поменути официри одбијали су сарадњу с комунистима.

Треба нагласити да су све припреме за ослободилачку борбу вршене под непосредним руководством Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Највише партијско руководство оцењивало је да треба предузети све организационе и политичке мере за оружану борбу против окупатора, без обзира на то што је Совјетски Савез још имао пакт с Хитлеровом Немачком. Совјетске радио-станице и штампа нису у ово време пружале подршку ослободилачком расположењу које је КПЈ развијала у нашој земљи, иако су грађани напрегнуто слушали емисије совјетских радио-станица. Када су немачке трупе пролазиле кроз Београд и преко Саве и Дунава упућивале се на север, очигледно с намером да оду на исток и изврше напад на Совјетски Савез, београдско становништво је са огромном мржњом дочекивало немачке војнике и потајно веровало је да ће нападом на Совјетски Савез Хитлер наићи на чврсту стену, о коју ће се и разбити.

У поменутом Прогласу Покрајинског комитета КПЈ за Србију такође се говорило о томе да се фашистичка Немачка припрема да изврши напад на СССР. Партија је управо зато и припремала широку организацију народноослободилачког покрета, како би била спремна за догађаје који су се очекивали.

ДОМАЋА ПОЛИЦИЈА У СЛУЖБИ ОКУПАТОРА

Немци су највећи ослонац нашли у Министарству унутрашњих послова, Управи града Београда и београдским агентима и полицајцима. Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Цека Ђорђевић, Банковић, функционери Министарства, и агенти Вујковић, Бећаревић, Космајац, Штерић, Губарев и многи други њихови сарадници усрдно су служили немачким штабовима, помажући им у успостављању окупационог система владавине.

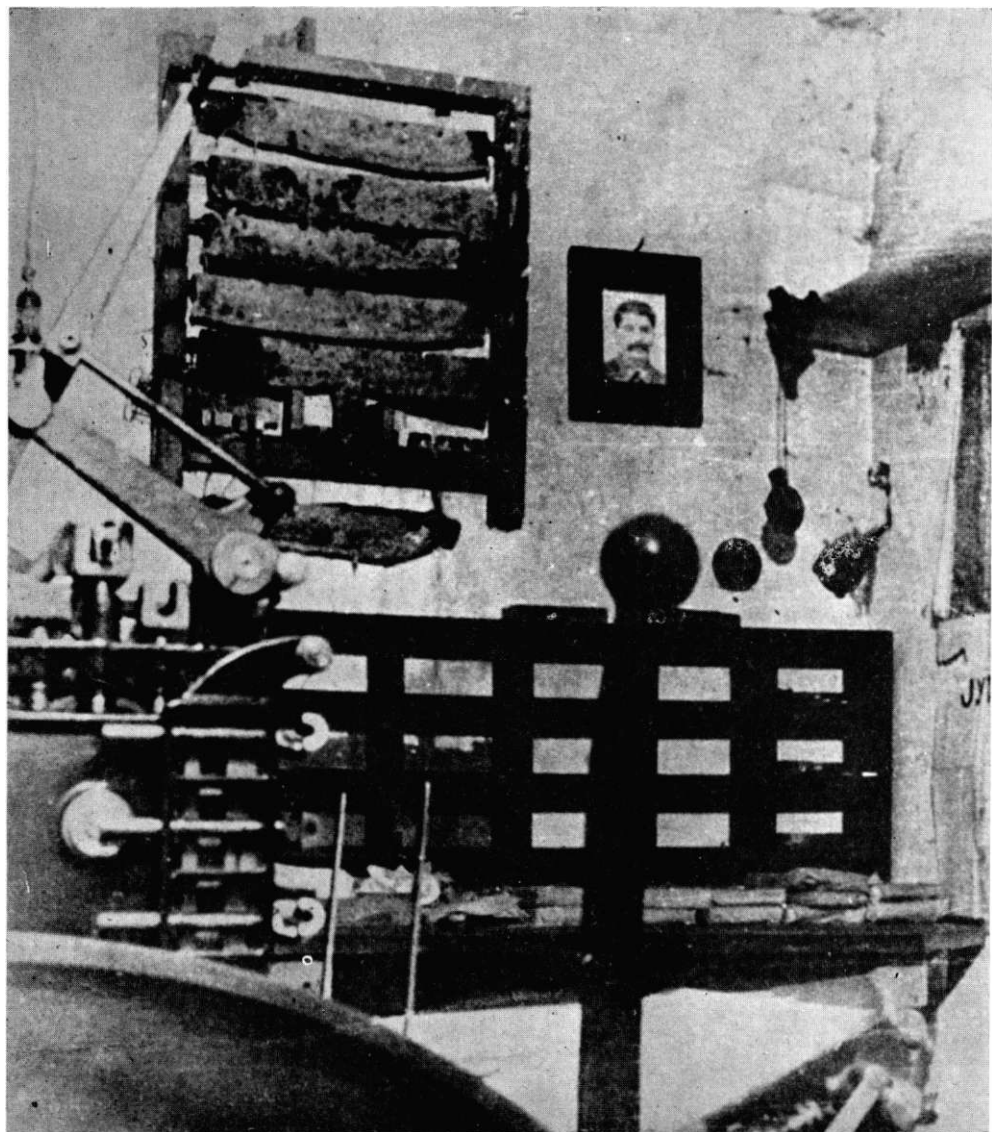
Иако у мају—јуну 1941. из тактичких разлога (због пакта Немачка—СССР) нису приступали хапшењу комуниста, Немци су се, уз помоћ полиције, убрзано припремали да у датом тренутку изврше општи напад и хајку на комунисте и њихове симпатизере. Управа града посветила је нарочиту пажњу изградњи мреже агената. У одељењу Специјалне полиције Министарства унутрашњих послова био је формиран посебан одред од 55 агената, а почетком јуна укупно је у Београду радило 210 агената. Међутим, ови бројеви не могу приказати мрежу повереника и потказивача коју је полиција стварала у настојању да открије антиокупаторске организације, посебно партијске и скојевске организације. Свему томе треба додати знатан број жандарма, распоређених у граду, затим организације Гестапоа и немачких полицијских батаљона, па се тек онда донекле може сагледати колики је апарат био спреман да се у Београду супротстави акцији Комунистичке партије.

О припремама полиције за борбу против комуниста речито говоре сачувани документи. Тако се већ у дневном извештају Команде жандармерије од 28. маја 1941, између осталог, констатује:

„У Београду је запажен извештан број комуниста-активиста. Њихово се кретање прати. Многи су, међутим, још по унутрашњости и врло опрезно долазе у главни град. Поред других мера, студира се стварање концентрационог логора, где ће сви опаснији по јавни ред и поредак бити одведени.“

У свом извештају за немачке штабове за месец мај 1941. године, Министарство унутрашњих послова наглашава да је издало „наређење свим властима у земљи да обрате највећу пажњу на комунисте и њихову акцију која је из појмљивих разлога после 6. априла постала нарочито интензивна, да се рестаурирају евиденције и картотеке, да се проучавају њихове најновије методе у тактици итд... Управа града Београда нарочито је обратила пажњу на ову врсту деликатних послова. Студира се питање једног евен-

Унутрашњост тајне штампарије у улици Бањички венац

туалног концентрационог логора у који би били прикупљени сви познати комунистички активисти..."

Окупатори и квислинзи су, дакле, још у мају 1941. почели вршити припреме за прогоне комуниста. Међутим, уколико се приближавао дан напада Немачке на СССР, Министарство унутрашњих послова и полиција у Београду, по налогу Гестапоа и немачких власти, почели су још убрзаније ширити своју организацију и јачати је, првенствено ради борбе против комуниста.

На једној конференцији, одржаној у Министарству унутрашњих послова 19. јуна 1941. године, у присуству високих полицијских немачких и домаћих функционера било је закључено да треба убрзано спровести све мере против комуниста. У записнику са ове конференције између осталог се каже:

„На конференцији је једнодушно констатована врло интензивна комунистичка акција у земљи, нарочито на селу... Пошто су испитани разлози под којима се комунистичка акција у данашњим приликама развија, одређене су хитне и даље мере којима ће се та акција ако не потпуно уништити, у сваком случају знатно ограничити.

У првом реду од свих познатих непоправљивих комуниста и бивших шпанских милиционара изабраће се 150—200 који ће се одмах прохапсити а касније послати у логор кад овај буде готов и односна уредба израђена. Учињен је корак на надлежном месту да се добију подаци о устројству сличних лагера у Немачкој."

Из сачуваних докумената се види и то да је било замишљено да поменути логор у прво време прими око 50 хиљада људи, с тим што би се у будућности проширио чак и за 500 хиљада затвореника.

Београд је, дакле, у априлу—мају—јуну 1941. године био живи центар припрема народноослободилачког покрета за оружану ослободилачку борбу против окупатора. На другој страни, немачки фашисти и квислинзи вршили су све јачи притисак на београдско становништво и покушавали претворити Београд у центар из којег ће диктирати окупацијом у Србији и целој немачкој окупационој зони.

Али већ први месец окупације донео је Немцима главобоље. Тада још тихи сукоби становника са окупаторима имали су и свог израза у јавности, што је показивало да се расположење Београђана све више окреће против домаћих слугу окупатора и Немаца, који су безобзирно пљачкали и надмено се понашали. Београђани су почели изражавати своје нерасположење према окупатору. Крајскомандатура у

Београду, 24. маја 1941, морала је, на пример, издати посебан проглас у коме каже:

„Становништву Београда,

Од стране немачке оружане силе све чешће су жалбе да цивилно становништво у односу са немачким официрима и војницима не показује њима дужну пажњу и поштовање. Нарочито се све више примећује да један велики део становништва у пешачком саобраћају не показује ни мало склоности да се уклони, него често на дрзак начин препречава пут.

Крајскомандатура упозорава становништво да ће се убудуће против иступа ове врсте поступити са свом строгашћу."

У таквом расположењу Београђани су дочекали 22. јун 1941. године, напад хитлеровске Немачке на Совјетски Савез, велику прекретницу у другом светском рату и у ослободилачкој борби народа Југославије.